

УДК 321.7

Д.М. Лакішук

*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

ПЕРСПЕКТИВИ ДЕМОКРАТІЇ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ

У статті досліджуються сучасні проблеми демократії. Аналізуються причини несприйняття євро-американських демократичних принципів у світі і майбутні перспективи демократії в контексті сучасного світового розвитку. Розглядаються перспективи майбутнього української демократії.

Ключові слова: демократія, неліберальна демократія, США, Європа, Україна, «третій світ».

*Демократія – це не така система влади,
яка повністю втілює в собі усі демократичні ідеали,
а така, яка достатньою мірою наближається до них.
(А.Лейнхард)*

Одним з найважливіших наслідків розпаду світової системи соціалізму стало реальне утвердження політичної демократії як основної моделі світового суспільно-політичного режиму. У сучасному світі цей процес набуває все більш глобального характеру. Майже всі більш-менш розвинені країни стали тепер демократіями або обрали стратегію демократизації, яка здійснюється з урахуванням національних особливостей і традицій. Так, у 1950-х роках кількість демократичних і авторитарних режимів майже збігалася, а, починаючи з 1980-х років, спостерігається невпинне зростання кількості демократій. Цей процес відзначається і на початку ХХІ століття. Загалом же, ця тенденція була в ХХ столітті провідною, попри авторитарні,

фашистські, нацистські, комуністичні та інші антидемократичні експерименти.

Значною мірою відбувається це через помітний взаємовплив і взаємозв'язок між рівнем демократії і економічним розвитком, а також закономірний інтелектуальний пошук подолання недоліків ринкової економіки і ліберальної демократії. У цілому можна констатувати, що головна тенденція світового розвитку полягає в русі до демократії як оптимальної форми організації суспільства.

Мета даної статті – дослідити сучасні проблеми і майбутні перспективи демократії в контексті сучасного світового розвитку.

Минуле

Однак у ХХ столітті розвиток демократії мав свої злети і падіння. Понад сімдесят разів демократична форма правління гинула і її місце посідав авторитарний режим. Разом з тим, це був час значних досягнень демократії. ХХ століття стало епохою демократичного тріумфу: справді, глобальне поширення і всеохоплюючий вплив демократичних ідей, інститутів і процедур зробило минуле століття найсприятливішим періодом у розвитку демократії за всю історію людства.

Чим пояснюється встановлення демократичних інститутів у такій кількості країн, які перебувають у різних частинах світу? І чим пояснюються провали, які пережила демократія?

Упродовж ХХ століття основні альтернативні течії зазнали невдачі порівняно з демократією. Уже до кінця першої чверті минулого століття недемократичні форми правління, ідеї і практика яких домінували чи не в усьому світі, - монархії, родові аристократії, відверті олігархії – почали безнадійно втрачати свою легітимність та ідеологічну могутність. Їх замінили антидемократичні альтернативи, які мали ширшу соціальну базу, серед яких можна назвати італійський фашизм, німецький нацизм, соціалізм та інші різновиди авторитарних ідеологій і режимів, але період їх розквіту був нетривалим. Фашизм і нацизм зазнали краху, коли під час Другої світової

війни зазнали поразки держави «вісі». Потім під тягарем економічних, дипломатичних і навіть військових невдач стали один за одним руйнуватися військові диктатури, насамперед у Латинській Америці. І в останнє десятиліття ХХ століття останній і найгрізніший тоталітарний суперник демократії – соціалізм, утілений у радянській комуністичній системі, несподівано зринув, остаточно виснажений внутрішньою деградацією і тиском ззовні.

Чи означає це, що демократична форма правління перемогла і їй нічого не загрожує? На жаль, ні. Демократія не отримала остаточної перемоги і навіть не наблизилась до неї. Так, у значній кількості демократичних країн, передусім посткомуністичних, влада трансформується на кшталт диктатур і стає не засобом державного врядування, спрямованого на загальне благо, а знаряддям власного бачення або принаймні можливості жити добре поза вимогами своєї посади. Це засіб, який дозволяє розподіляти за рахунок платників податків блага поміж своїх вірних прихильників, розробляти сумнівні фінансові схеми – словом, обкратати народ без жодного ризику [1, с. 233].

Окрім того, демократизація не обов'язково принесе із собою економічне зростання, соціальний мир, адміністративну ефективність, політичну гармонію, вільні ринки чи «кінець ідеології». Безсумнівно, деякі з цих якостей могли б зробити консолідацію демократії легшою, але вони не є ні передумовами, ні безпосередніми результатами її.

Так Росія і Китай – дві найважливіші країни світу, які не належать до ліберальних демократій. Їх намагання знайти собі прийнятні політичні й економічні системи мають величезне значення для решти світу. На жаль, ці держави рухаються поки дещо різними шляхами в побудові демократії. У Китаї здійснені реформи в економіці і дуже повільно перетворюються інші боки правової та адміністративної системи, але надто мало зроблено з точки зору демократизації.

Як приклад у різних контекстах часом наводяться криваві наслідки зіткнення між армією і студентами в Пекіні 1989 року, що політологами подаються і як прояв недемократичності й жорстокості влади, і як спонука до прискорення ринкових трансформвань і поетапного впровадження окремих демократичних норм.

Росія, навпаки, спочатку здійснила надто поспішні кроки з політичного реформування. Відкинувши комунізм, Росія швидко попрямувала до вільних і справедливих виборів, сподіваючись, що вони сприятимуть поширенню ліберальної демократії західного типу. Яскравим прикладом необґрунтованості таких передбачень слугували жовтневі події 1993 року.

Ситуація ускладнювалася тим, що місію запровадження європейської демократії, політичного плюралізму та індивідуальних свобод взяли на себе недавні комуністичні лідери. Під їхнім проводом здійснювалася приватизація, наслідками якої вони і скористалися. Будучи досвідченими у здійсненні централізованої економічної політики, саме вони зайнялися формуванням ринкової економіки. Маючи досвід ручного управління, вони проголосили курс на відкрити і чесну конкуренцію в економічних відносинах і верховенство закону у відносинах між суспільством і державою. Урешті, ситуація склалася так, що розвиток громадянського суспільства євро-американського зразка почав суперечити інтересам еліт, що вийшли з попередньої системи. У цій ситуації вони розгорнули шалений тиск, що передусім направлений проти ключових принципів репрезентативної демократії.

Підтвердженням переваг демократії євро-американського зразка є безслідне зникнення її політичних альтернатив – фашизму, соціалізму і комунізму. Хоча з багатьох причин залишаються поширеними авторитарні режими (нині 33% населення країн, що розвиваються, живуть в умовах авторитаризму), на загальну світову тенденцію це вирішально не впливає. Якщо глянути на відповідні процеси в останні два

десятиліття, то спостерігалось поетапне (поступове) поширення демократії. Виразно підтверджується відома теза 42-го Президента США Б. Клінтона про те, що в сучасному світі «демократії не воюють між собою».

Цю важливу перевагу демократичного ладу впродовж тривалого часу неможливо було передбачити. Однак в останнє десятиліття ХХ століття проявився приголомшливий і несподіваний ефект. У період від 1945 до 1989 року відбулося 34 міжнародні збройні конфлікти, однак при цьому не було жодного, який виник би між демократичними країнами. Крім того, «у них не простежується воєнних приготувань і очікування війни» [2, р. 119–146]. Це справедливо і щодо попереднього періоду: у другій половині ХІХ століття країни з представницькими парламентами та іншими демократичними інститутами (на зразок виборчого права, наданого більшій частині дорослого чоловічого населення) одна з одною не воювали.

Можливість виникнення війни між сучасними представницькими демократіями дорівнює майже нулю. Ще в ХІХ століття француз А. де Токвіль передбачив це. Так, він вважав, що «в міру того як рівність, водночас розвиваючись у багатьох країнах, утягує в промисловість і торгівлю населення цих держав, люди не тільки виявляють схожість схильностей і смаків, а і їхні інтереси зближуються й переплітаються такою мірою, що жодна з націй не може завдати шкоди іншим націям, не потерпівши при цьому сама, і що всі народи починають ставитися до війни як до катастрофи, майже так само жакливої для переможця, як і для переможеного.

Тому, з одного боку, у добу демократії надто важко примусити народи воювати один проти одного, але, з другого боку, майже неможлива така ситуація, аби два народи в цілковитій самоті воювали один з одним. Інтереси всіх народів так переплетені, а їхній світогляд і потреби такі близькі, що

жоден з них не зуміє зберегти спокій у період загального збудження» [3, с. 542].

Сучасне

За нинішніх умов у зв'язку з інтенсивністю процесу глобалізації реакцією стало посилення міжнародного тероризму, міжнародної злочинності, регіональних конфліктів, поширення зброї масового знищення як головних світових загроз. Виявилися хибними твердження деяких представників політичної думки, які пророкували, що в ХХІ столітті почнеться масова, якщо не самоліквідація багатьох державних формувань, то принаймні втрата ними здатності контролювати і захищати політичні, військові, соціально-економічні та культурні аспекти життя громадян у традиційному вимірі. Навпаки ситуація стає такою, що разом з посиленням інтеграційних процесів ми помічаємо зростання ролі держави. Насправді, вступаючи в інтеграційні союзи, держава зберігає, посилює і буде відігравати активну роль з огляду на те, що сьогодні виникло протистояння не тільки в контексті «бідний-багатий», як здавалося на початку 90-х років, а й виникло протистояння цивілізаційного характеру. У цьому протистоянні ми вже не помічаємо тільки такої особливості, на яку звертали увагу раніше: протистоять ті, хто хоче стати багатшими і протистоять ті, хто не хочуть щоб вони стали багатшими за їх рахунок.

Так, голова британського Королівського інституту оборонних досліджень М. Александер вважає, що «це протистояння, окрім усього іншого, – боротьба між заможними і незаможними, між тими товариствами і молодими поколіннями, які відчувають себе політично й економічно обділеними, з одного боку, і тими, хто, вигравши від існуючого статус-кво, захищає власні традиції і принципи – з другого. ...Напруженість, яка породжує терористів у країнах «третього світу», причому не тільки на Близькому Сході, посилюється інформаційною революцією, яка спонукає знедолених усе активніше повставати проти свого нерівного становища» [4, р. 109].

Насправді виявилося, що цивілізаційне протистояння включає в себе несприйняття де-факто західної цивілізації багатьма державами на Близькому Сході, несприйняття демократії в тому поданні, у якому пропонують її американці і європейці.

Так, професор Принстонського університету Б. Льюїс схильний шукати відповідь у специфіці ісламу. Він бачить проблему в усій соціально-політичній організації суспільства, яке ефективно додало виклики Середньовіччя, але стало вкрай нечутливим до імператив модернізації, а вже тим більше глобалізації. «У сприйнятті мусульман не існує законодавчої влади людини і є тільки один закон для всіх віруючих – Священний закон Бога, проголошений одкровенням... Його не можна змінювати, і теоретично не один мусульманський правитель не міг ні додати, ні виключити ні єдиного правила» [5, с. IX].

Неможливість ефективного «експорту» західної демократії обумовлена відсутністю в таких регіонах уявлень про індивід як первинну соціальну роль людини. Якщо ця роль не визначена, залишається незрозумілим, що ж виступає основним суб'єктом соціального й економічного життя – індивідуум, сім'я, група, клан чи яка-небудь спільність. Країни, де немає подібної визначеності, «страждають від того, що стосовно окремої людини можна було б назвати шизофренією. У них як би настає роздвоєння особистості. Залежності від обставин бере верх то одна сторона, то інша. У деяких випадках визнається, що господарською одиницею є індивідуум. В інших більш законним економічним суб'єктом вважається сім'я, чий інтереси і повинні враховуватися насамперед» [6, с. 206], – вважає Л. Зідентоп. При цьому американський політолог підкреслює, що західні дослідники зазвичай, цілком неадекватно оцінюють даний феномен. Вони звинувачують країни, у яких спостерігаються такі явища, як «кумівство» і «корупція», які ускладнюють господарське зростання і дезорганізують

економічну систему. Однак такі звинувачення несправедливі, тому що самі слова «кумівство» чи «корупція» можуть нести негативне значення тільки там, де правилом є економічний індивідуалізм і рівність людей перед законом.

Звідси слідує, що поширення в усьому світі зовнішніх форм західної державності – демократичних інститутів, судової системи, визнання рівності громадян перед законом і т.д. – зовсім не тотожне створенню громадянського суспільства, якщо тільки все це не наповнюється господарським індивідуалізмом і визнанням цінностей, які притаманні західному, тобто, за своєю суттю, християнському світу.

Лібералізм і християнство, як доводить Л. Зідентоп, об'єднані прихильністю моральному універсалізму, і саме останній повинен стати головним критерієм становлення до нових ідеологічних течій, включаючи і популярний нині мультикультуралізм. Виявлення ісламського фундаменталізму, які турбують сучасний Захід, викликані, з цієї точки зору, не нетерпимістю мусульман до лібералізму і ринкового експансіонізму як таким, а тим, що за цими явищами вони бачать християнську природу західних соціальних підвалин [6, с. 258].

У цій атмосфері глобалізація породжує ворожі антизахідні ідеології, включаючи терористів-нігілістів і країни, які загрожують решті західного світу. Крім того, носії нової загрози загострюють і без того неспокійну ситуацію в нестабільних регіонах, де повний хаос є побічним продуктом уже існуючих умов, таких, як загальна бідність, авторитарні уряди, слабкі держави і суспільства, злочинність і відсутність інститутів колективної безпеки. У багатьох районах, що розташовані вздовж гігантської «південної дуги» [7, р. 40–41], це призводить до жорстокої ворожнечі, яка генерує нові загрози, що являють небезпеку не тільки для миру і прогресу в цих регіонах, але й для загальних інтересів, цінностей і безпеки Заходу.

Значна кількість сучасних країн не готова до сприйняття демократичних принципів. Це обумовлено як низьким рівнем

господарського розвитку, коли для більшості населення політичні свободи взагалі не є пріоритетним питанням, так і специфічною структурою народного господарства, що дозволяє країні не турбуватися про підвищення ефективності власної діяльності. На більшість таких країн Захід справляє політичний тиск з метою прискорити їх «демократизацію». Результатом стає побудова ілюзорної демократії, яка являє собою одну з найнебезпечніших і найпорочніших політичних практик сучасності. Режими, «у яких перемішані виборність», Ф. Закарія називає «неліберальними демократіями» [8, с. 89].

При цьому неліберальні демократії не відрізняються ні політичною, ні економічною ефективністю, тому що як правлячі еліти формуються не за меритократичним принципом. Основою неліберальної демократії слугує чи популізм (як у Росії), чи жорсткий контроль за політичним життям (як у більшості африканських країн). Як те, так і інше виявляється можливим завдяки відсутності забезпеченого і самостійного середнього класу. Нерідко тому неліберальна демократія стає наслідком передчасної демократизації.

Головні небезпеки, які приховує в собі неліберальна демократія, полягають, з одного боку, у тому, що народ, який бачить, як влада маніпулює їхньою думкою, приходять до глибокого розчарування в демократії як такій, з другого боку – у тому, що економічні підвалини не спонукають до господарської модернізації, що призводить до поступового відставання в економічній сфері і породжує в людей почуття «знедоленості» [8, с. 284, 145].

Однак насадження західних цінностей і демократії в усіх незахідних суспільствах є неправильним. Навпаки, передчасний перехід до демократії західного типу може призвести до серйозних економічних труднощів і політичної нестабільності і як наслідок – породити авторитарні і диктаторські режими, які стають поживним середовищем для наркотрафіку, організованої злочинності, работоргівлі та інших виразок сучасного світу. Усі

демократичні експерименти в країнах Африки закінчилися невдачами, і сьогодні ефективне управління необхідне країнам континенту більшою мірою, ніж демократія. Вибір, який, на думку Ф. Закарії, повинні зробити для себе країни, що розвиваються, – це вибір між неліберальною демократією і ліберальною автократією [8, с. 97].

Ліберальна автократія, чи на вищому щаблі розвитку – ліберальний конституціоналізм, виявляється ефективнішим шляхом становлення ліберальної демократії. Розглядаючи безліч випадків, які мали місце останніми трьома десятиліттями, переходу незахідних суспільств до ліберальної демократії, легко виявити, що значного успіху досягли ті країни, які використовували власну версію європейської моделі: капіталізм і верховенство закону – насамперед, а демократія – потім. Унаслідок вони досягли вражаючих господарських успіхів, і протягом останніх півтора десятиліття перейшли до демократії – причому набагато стійкішої та ефективнішої [9, р. 51].

Вірогідність побудови справді ліберальної демократії виявляється набагато вище там, де укорінилася неліберальна демократія. Майбутнє свободи – це майбутнє лібералізму, а не демократії. Однак з таким висновком не поспішають погодитись у деяких західних країнах, передусім у США, які надто стурбовані тим, як прискорити демократизацію в тих країнах, де панують монархічні чи автократичні режими.

Отже, постбіполярна доба позначена співіснуванням принципово відмінних моделей, несумісність яких подекуди виключає саму можливість порозуміння представників різних полюсів розвитку. Це визначає протилежну інтерпретацію тих самих явищ, обстоювання протилежних цілей і висунення несумісних вимог. Глобалізаційні процеси не передбачають чітких рецептів вирівнювання умов розвитку окремих економічних комплексів, так само і прозорих форм реагування на локальні виклики міжнародному порядку. Природа сучасних світових процесів залишається суперечливою та конфліктною. З одного боку, новітні тенденції знаходять вияв у сприянні

інтерпретації та зближенню темпів розвитку, а з другого – супроводжуються значними деформаціями, поглибленням примусових механізмів, розхитуванням і переглядом традиційних норм міжнародного права, застосуванням подвійних стандартів.

Майбутнє

Перетнувши межу третього тисячоліття, ми повинні бути стриманішими в прогнозах щодо перспектив демократії і вільного суспільства в сучасному світі. Ці перспективи можуть здаватися райдужними лише в тому випадку, якщо проектувати західні моральні цінності на суспільства, які відрізняються від західних за своїми релігійними і моральними традиціями, і таким чином серйозно недооцінювати обмеження, які накладаються на ринкову діяльність політичними підвалинами цих суспільств, якщо поширювати західні уявлення про економічні суб'єкти на суспільства, у яких таких уявлень немає.

Успішне функціонування демократії залежить від громадян як самостійних індивідів. Це означає здатність зберігати власну особистість, уникати порожності й самотності за допомогою ресурсів власного інтелекту. Разом із зростанням демократичності суспільства зростає важливість освіти. Мета освіти – не підготовка до якоїсь професії, а щось набагато більше – підготовка до розуміння і надання сенсу цивілізації, у якій живеш. Лише культурна зрілість більшості може забезпечити тривале існування демократії. Інакше людей спонукатимуть фанатизм і насильство, які стануть єдиним засобом заповнити духовну порожнечу їхнього існування, замінивши особисту свободу на колективну екзальтацію.

У сучасному світі існує ціла низка тенденцій і факторів, які нині і в недалекому майбутньому будуть загрожувати демократичним інституціям.

Першим фактором антидемократизму є зростання націоналізму в усьому світі. Патріотичні почуття самі по собі не є несумісними з демократичним світоглядом, оскільки вони

означають згуртованість власної нації, прихильність до культурної спадщини й мови, бажання зробити націю кращою і цивілізованішою. Націоналізм є згубним і ворожим щодо цивілізації, коли він самоутверджується через віру в природну вищість власної нації і ненависті до інших. Якщо націоналізм шукає привід, яким би він не був, щоб вторгнутися на чужу територію, і передусім, якщо він передбачає ідолопоклонницьку впевненість в абсолютній перевазі національних цінностей, коли вони суперечать правам людей, які і формують цю націю. Цей вид потенційного тоталітарного націоналізму має поширення в різних частинах світу.

Другим антидемократичним фактором є релігійна нетерпимість і теократичні прагнення. Безумовно, теократична тенденція, яка, природно, ліквідує відокремлення держави від релігії і встановлює ідеологічний деспотизм, найочевидніша і найнебезпечніше активна в ісламському світі, де є причини передбачувати її зростання. Ісламські країни становлять більшу частину планети, але водночас жодна з них не є повністю демократичною в західному розумінні, до того ж вони відрізняються за ступенем нетерпимості. Аналогічні тенденції в християнстві не здаються сильними чи небезпечними в нинішній час, але їх паростки цілком життєздатні і час від часу виявляють свою живучість.

Третя загроза демократії походить від тероризму і кримінального насилля. Небезпека не в тому, що терористи чи наркодилери захоплять владу в цивілізованих країнах, а в тому, що вони можуть змусити демократичні уряди боротися з ними, можливо за спільною згодою, засобами, які порушують демократичні права громадян. Як доказ перевірки в аеропортах є свідченням, що будь-хто розглядається як можливий терорист. Чого очікувати, якщо ефективна боротьба проти терористів і кримінальних злочинців вимагатиме не тільки широкомасштабних незаконних обшуків, а превентивних убивств, відміну принципу «невинний, поки не доведена провина»? Демократичне суспільство може вжити такі заходи

під тиском, коли відчуватиме, що вони необхідні для захисту демократії, але не повинне робити вигляд, що такі заходи залишають демократичні інституції непорушними.

Четверта небезпека полягає в тому, що нинішня модель суспільно-політичного устрою, яка домінує в більшості розвинених країн світу, у дійсності себе вичерпала. Усталені форми євро-американської демократії дедалі більше виявляють власну неспроможність ефективно здійснювати покладені на них суспільні функції й адекватно відповідати на принципи виклики сучасності. Певним свідченням цього є значне посилення, насамперед у країнах ЄС, впливовості та популярності різних радикальних партій і груп. Водночас впливові й авторитетні політичні партії переживають далеко не кращий період у своїй діяльності [10].

У західних ліберальних демократіях, у яких вільний ринок забезпечує пристойне матеріальне існування громадян, відбирає в них громадянську ініціативу, духовну свободу, роблячи їх заручниками ескалації маніпульованих рекламою потреб і прирікаючи на масовий егоїзм, на тлі якого процвітають політиканство і корупція. До причин, які послаблюють демократичні інституції, можна також зарахувати зростання ролі, що її відіграють у політиці фахівці з реклами й консультанти з питань засобів масової інформації (так звані піар-менеджери), брак цікавості громадян до державних справ, коли не йдеться про захист їхніх конкретних інтересів: звідси спад участі в політичному житті, починаючи з виборів.

У цілому, діяльність структур державної влади набуває переважно «косметичного» характеру, дедалі частіше ухвалюються не принципи, а паліативні рішення, що лише консервують існуючі суперечності. Як зазначає Г. Кіссінджер: «Політики, які перебувають під тиском електорату, неохоче звертаються до проблем, саме існування яких виходить за межі виборчого циклу» [10, с. 260].

Спільною для Сполучених Штатів і багатьох країн Західної Європи стала дійсна неспроможність упродовж останніх десятиліть подолати такі соціально гострі проблеми, як хронічне безробіття, надто високі податки, відсутність ефективних механізмів регулювання імміграції робочої сили, насамперед з країн Латинської Америки, Азії й Африки, дедалі гірша якість соціальних послуг, що надаються державою, передусім – медичного обслуговування населення. У сукупності наведене вище свідчить про наявність певних ознак вичерпання потенціалу та перспектив розвитку всієї моделі сучасної євро-американської демократії. Отже, західна демократія, яка піддана внутрішній ерозії, поки неспроможна, як раніше, запропонувати світу оновлені ідеали і цінності. Очевидна необхідність не тільки технологічної, але й моральної, політичної, ціннісної інновації сучасної ліберальної демократії.

П'ята, і потенційно найважливіша, небезпека для демократії може виходити із довготермінових змін, які реально завдають шкоди людству. Перенаселення, скорочення ресурсів сільськогосподарських земель, води і екологічні катастрофи безсумнівно примусять людство в недалекому майбутньому приділяти все більше зусиль і коштів на усунення шкоди, завданої навколишньому середовищу і запобігання майбутніх катастроф. Це не тільки призведе до зростання обмежень, накладених на нашу свободу пересувань і на права власності. Це позначиться, насамперед, на послабленні наших сподівань «на більше» і, безперечно, визнати, що ми маємо достатньо і повинні обходитися меншим, обмежити наші бажання і пристосуватися до скромнішого життя. Ступінь розчарування, дратівливого гніву і агресивності, які ці імперативи викличуть, буде величезна й однаковою мірою торкнеться багатих і бідних, оскільки ступінь розчарування залежить не від цілковитого рівня задоволення, а від дистанції між цілковитим рівним і нашими суб'єктивними потребами, а наші потреби будуть зростати безмежно по безкінечній спіралі жадоби. Складно передбачити яке ідеологічне вираження чи інші шляхи це

розчарування може знайти, але щоб приборкати його і зберегти суспільство від занурення в хаос чи стати жертвою беззаконної тиранії, необхідна наявність багатьох недемократичних обмежень.

Перспективи української демократії

Сучасний етап демократичних перетворень в Україні відзначається тим, що, з одного боку, демократія є символом жаданого майбутнього, з другого – демократичні інститути та ЗМІ, практика участі населення у виборах співіснують з розчаруванням у демократичному реформуванні. Суперечності проявляються також у поєднаній інерції монополізму влади і постійної відтворюваності авторитарних рефлексів з орієнтацією на західні демократичні цінності, де визначення основних тенденцій формування нових ціннісних орієнтацій є базою для прогнозування подальшого розвитку, а надбання нової якості є надзвичайно важливим для адекватнішого розуміння особливостей політичної системи та змісту політичних процесів, що відбуваються в суспільстві.

Якщо оцінювати нашу демократію не як абстрактний ідеал, а як живу реальність, то стає очевидним, що вона має набір формальних атрибутів, котрі не забезпечили сподівання людей. Їхні права і свободи не вберегли країну від хаотичного розвитку, а більшість народу – від зубожіння. Це сталося тому, що для повноцінної демократії немає адекватної матеріальної і духовної бази. Ці соціальні категорії розвиваються в органічній єдності.

Сучасні українські політичні реалії багато в чому визначаються соціальною структурою суспільства. Низька громадсько-політична активність населення, поверхневий характер політичних партій і політичного процесу в цілому, неефективність механізмів оформлення та представлення інтересів соціальних груп і прошарків, превалювання «тіньових» форм у стосунках між різними політичними силами – усі ці явища багато в чому зумовлюються соціальними

чинниками. Усе це формує сприятливе середовище для укорінення такої спотвореної форми політичного режиму, як напівдемократія.

Демократія як основа управління має більшу стримуючу силу тільки в тих країнах, де існує спільність інтересів і фундаментальних цінностей, які поділяються переважно більшістю громадян. Саме це робить можливим життя демократичного, парламентського правління. Занепад демократії настає тоді, коли розпадається єдність цінностей та інтересів, коли не існує більше загальної згоди щодо основних принципів і завдань, коли прихильники тих чи інших партій більше не хочуть працювати разом з державою, але самі бажають стати державою [11, с. 40].

До специфічних ознак демократичного, а також політичного процесу в Україні належить і те, що партії функціонально виконують дещо інші ролі, ніж у західній демократії. Так, партії відображають інтереси окремих груп, окремих діячів, але аж ніяк не суспільні інтереси. Деякі науковці вбачають у цьому інерцію формування соціального середовища посткомуністичної України, коли демократія в дійсності монополізується й одержавлюється. На думку автора, сучасну багатопартійність можна розглянути як результат протистояння інновацій і традицій.

Не сприяють стабілізації також недостатня розвинутість політичних інститутів, законодавчий обструкціонізм, часті зміни уряду та низька ефективність його діяльності, не кажучи вже про криміналізацію, корумпованість і бюрократизм чиновництва. Отже, політичні системи стають нестабільними через глибокий розкол суспільства – економічний, соціальний, етнічний, регіональний, ідеологічний. Інституційна структура нашої політичної влади радше віддзеркалює розкол суспільства, аніж запобігає йому.

Зважаючи на сучасні економічні й політичні реалії України, реалізація наздоганяючої стратегії суспільного розвитку не дозволить суттєво скоротити відстань від

західноєвропейських країн навіть у віддаленій перспективі. Окрім того, що є найважливішим у стратегічному вимірі, прямуючи таким шляхом, Україна майже неминуче опиниться на узбіччі європейського і, понад те, загальноцивілізаційного розвитку. Зокрема, не зможе сформувати власне суспільно-продукувальне середовище, без якого майбутнє входження країни до спільноти високорозвинених країн виявиться надзвичайно ускладненим.

Саме тому необхідним є зосередження суспільних ресурсів і зусиль на завданнях опрацювання основних напрямків подальшого розвитку українського суспільства і держави відповідно до провідних тенденцій поступу розвинених країн Європи і світу, а також реалізація конкретних заходів щодо таких орієнтирів. Розв'язання зазначених проблем уявляється надзвичайно складним і довготривалим процесом. Понад те, сучасні економічні, соціальні та політичні реалії ще більше ускладнюють досягнення необхідних результатів суспільних перетворень.

Література

1. Ревель Ж.-Ф. Друга молодість демократії: Майбутнє демократичного імпульсу / Ж.-Ф.Ревель; [пер. з англ.]. – К. : Сфера, 2001. – 287 с.
2. Russett B. Controlling the Sword: The Democratic Governance of National Security / B. Russett. – Cambridge : Harvard University Press, 1990. – 214 p.
3. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / А. де Токвіль. – К. : Всесвіт, 1999. – 390 с.
4. Alexander M. The War We Now Face / M. Alexander // RUSI News-brief. – 2001. – Vol. 21; № 10. – P. 109.
5. Льюис Б. Что не так? Путь Запада и Ближнего Востока: прогресс и традиционализм / Б. Льюис; [пер. с англ.]. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 224 с.

6. Зидентоп Л. Демократия в Европе / Л. Зидентоп; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 2001. – 321 с.
7. Kugler R.L. National Security in a Globalizing World of Chaos: The United States and European Responses / R.L. Kugler // Western Unity and the Transatlantic Security Challenge / European Center for Security Studies. – 2002. – № 4. – P. 40-41.
8. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария. – М. : Ладомир, 2004. – 384 с.
9. Schmitter P.C., Karl T.L. What Democracy Is ...and Is Not // The Global Resurgence of Democracy / P.C. Schmitter, T.L. Karl; ed. by L. Diamond, M.F. Plattner. – Baltimore, London : The John Hopkins University Press, 1993. – P. 49–62.
10. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер; [пер. с англ.]. – М. : Ладомир, 2002. – 352 с.
11. Хэллоуэлл Дж. Х. Моральные основы демократии / Дж. Х. Хэллоуэлл; [пер. с англ.]. – М. : ППП (Проза, Поэзия, Публицистика), 1993. – 144 с.

The article investigates the current problems of democracy. The reasons are not Euro-American perception of democratic principles in the world and the future prospects of democracy in the context of contemporary world development. Also examines the prospects for the future of Ukrainian democracy.

Keywords: democracy, illiberal democracy, the U.S., Europe, Ukraine, «the third world».

В статье исследуются современные проблемы демократии. Анализируются причины невосприятости евро-американских демократических принципов в мире и будущие перспективы демократии в контексте современного мирового развития. Также рассматриваются перспективы будущего украинской демократии.

Ключевые слова: демократия, нелиберальная демократия, США, Европа, Украина, «третий мир».